

DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2023.32.081>
УДК 327.57

Євгеній Бевзюк

д-р. іст. наук, проф.
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
88000, Україна, Ужгород, пл. Народна, 3
E-mail: evbevzuk@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0191-7905>
ResearcherID Web of Science: G-1062-2019

Ольга Котляр

канд. юрид. наук, доц.
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
88000, Україна, Ужгород, пл. Народна, 3
E-mail: olga.kotlyar@uzhnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3485-4157>

ЗАХІДНА ЄВРАЗІЯ: ПОШУК РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКОВОЇ ПАРАДИГМИ

У статті проаналізовано обставини формування нової безпекової парадигми у країнах Азії (колишні Радянські республіки — Вірменія, Киргизстан, Туркменістан, Таджикистан, Азербайджан, Узбекистан, Казахстан). Сутінки біполярності, на жаль, не відкрили нової якісної сторінки в системі регіональної безпеки. Глобальні соціально-економічні трансформації і політичні потрясіння додали політичній нестабільності й невизначеності. На цьому історико-політичному тлі війна Росії проти України стала точкою біфуркації для такого регіону, як Західна Євразія.

Актуальність теми дослідження обумовлена міжнародно-політичними процесами, які сьогодні відбуваються на території колишнього Радянського Союзу. Безпековий формат колишніх республік Союзу за традицією розглядають переважно в регіональному — пострадянському геополітичному контексті. Тому при аналізі зовнішньополітичних особливостей регіону слід враховувати факт тривалого перебування азійських республік у складі СРСР. При цьому процес розпаду Радянського Союзу принципово не змінив специфічного статусу Росії у євразійському «Хартленді». Росію з південними республіками колишнього Союзу впродовж тривалого часу пов'язували узи загальної імперської історії, культури та цінностей. Утім, факт багаторічного перебування Азії під політичним дахом Російської імперії визначив парадигму патерналіст-

ського ставлення Росії до країн регіону та на багато років означив рамки регіональної безпекової парадигми.

Регіональні політичні процеси є актуальною проблемою в системі дослідження процесів та явищ на пострадянському просторі, викликаючи зіткнення різних поглядів і практики. У центрі дослідження — проблема минулого та сучасності у країнах Азії (колишніх радянських республік) як міжнародних регіональних акторів та визначення можливих перспектив розвитку їхнього зовнішньополітичного сценарію.

Мета дослідження — з'ясувати роль та місце країн Азії (колишніх республік СРСР) у процесі формування нової регіональної безпекової парадигми від моменту початку активної фази військової агресії Росії проти України.

Об'єкт дослідження — Західна Євразія як сучасний регіональний феномен геополітики. Предмет дослідження — зовнішня політика сучасних країн Азії (колишніх Радянських республік) в умовах становлення нової парадигми міжнародних відносин та зростаючої конкуренції світових акторів у регіоні (США, ЄС, Китай, Росія).

Ключові слова: США, ЄС, Китай, Росія, Україна, Азія, ОДКБ, НАТО, геополітика, імперія, регіон, конфлікт, безпека, Радянський Союз, війна, агресія, міжнародні відносини, пострадянський простір, корупція, зовнішня політика.

Evgen Bevzyuk

Doctor of History, Associate Professor

Uzhhorod National University

3, Narodna Square, Uzhhorod, 88000, Ukraine

E-mail: evbevzyuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0191-7905>

ResearcherID Web of Science: G-1062-2019

Olga Kotlyar

PhD in Law, Associate Professor

Uzhhorod National University

3, Narodna Square, Uzhhorod, 88000, Ukraine

E-mail: olga.kotlyar@uzhnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3485-4157>

WESTERN EURASIA: THE SEARCH FOR A REGIONAL SECURITY PARADIGM

The paper analyzes the circumstances of the formation of a new security paradigm in Asian countries (former Soviet republics — Armenia, Kyrgyzstan,

Turkmenistan, Tajikistan, Azerbaijan, Uzbekistan, Kazakhstan). The twilight of bipolarity, unfortunately, did not open a new qualitative page in the system of regional security. Global socio-economic transformations and political upheavals have added to political instability and uncertainty. Against this historical and political background, Russia's war against Ukraine became a bifurcation point for such a region as Western Eurasia.

The relevance of the research topic is determined by the international political processes that are taking place today in the territory of the former Soviet Union. The security format of the former republics of the Union is traditionally considered mainly in the regional — post-Soviet geopolitical context. Therefore, when analyzing the foreign policy features of the region, one should take into account the fact that the Asian republics were part of the USSR for a long time. At the same time, the process of the collapse of the Soviet Union did not fundamentally change the specific status of Russia in the Eurasian "Heartland". For a long time, Russia and the southern republics of the former Soviet Union were bound by ties of common imperial history, culture and values. However, the fact that Asia has been under the political roof of the Russian Empire for many years has determined the paradigm of Russia's paternalistic attitude towards the countries of the region and for many years defined the framework of the regional security paradigm.

Regional political processes are an urgent problem in the system of researching processes and phenomena in the post-Soviet space, causing a clash of different points of view and practice. The focus of the research is the problem of the past and present in the countries of Asia (former Soviet republics) as international regional actors and the determination of possible prospects for the development of their foreign policy scenario.

The purpose of the study is to clarify the role and place of Asian countries (former republics of the USSR) in the process of forming a new regional security paradigm from the moment of the beginning of the active phase of Russia's military aggression against Ukraine.

The object of research is Western Eurasia as a modern regional phenomenon of geopolitics. The subject of the study is the foreign policy of modern Asian countries (former Soviet republics) in the conditions of the formation of a new paradigm of international relations and the growing competition of world actors in the region (USA, EU, China, Russia).

Keywords: *USA, EU, China, Russia, Ukraine, Asia, CSTO, NATO, geopolitics, empire, region, conflict, security, Soviet Union, war, aggression, international war, post-traditional expanse, corruption, foreign policy.*

24 лютого 2022 р. стало точкою політичної біфуркації не лише для України, а й викликом для всієї світової спільноти. Період хиткої

стабільності на пострадянському просторі змінився етапом відвертого військово-політичного протистояння. Зазначене супроводжувалося розмовами про геополітичні виклики та риторикою стосовно екзистенційної загрози ідеологічним і цивілізаційним цінностям. Цілком логічно, що каталізатором тектонічних зрушень при формуванні нового формату безпекової ситуації у Західній Євразії стали воєнні дії Росії проти України.

Щодо використаного нами словосполучення «пострадянський простір» зазначимо, що саме поняття очевидно є історичним, а тому в подальшому логічнішим буде його уникати. Така позиція продиктована наявністю суттєвих відмінностей між частинами колись єдиного Радянського Союзу. По-перше, культурно-цивілізаційна несхожість між елементами колись єдиного радянського простору настільки різюча, що важко виділити певні спільні риси (крім марксистської ідеології), які раніше обґрунтовували принцип доцільності існування союзних республік у межах єдиної держави. У подальшому наростаюча розбіжність пострадянських країн при виборі парадигми інтеграційного пріоритету розірвала єдиний економічний простір на проєвропейський та євразійський територіальні сегменти простору колишнього Радянського Союзу. Означені реалії сьогодні й визначають перспективу становлення безпечового регіонального формату (інтеграція навколо Росії, Китаю або поглиблення відносин із ЄС та США).

Слід зазначити, що сьогодні відсутні комплексні та фундаментальні, теоретико-концептуальні праці узагальнюючого характеру, які би розкривали інтереси та зміст зовнішньої політики як регіональних, так і поза-регіональних акторів у країнах Азії (колишні Радянські республіки) в умовах становлення нової міжнародної безпекової парадигми. Переважно в дослідженнях із проблеми розглядаються лише окремі аспекти регіональної геополітичної та геоекономічної динаміки. При цьому не враховуються комплексні механізми, які використовуються провідними центрами світової політики у країнах Західної Євразії.

Відповідно серед вітчизняної літератури з тематики дослідження можна виокремити дві групи. До першої належать фундаментальні праці науковців (С. Віднянський, М. Дорошко, А. Кудряченко, А. Мартинов та ін.)¹, в яких розглядаються особливості та актуальний стан сучасної системи міжнародних відносин. Праці згаданих науковців можуть слугувати методологічним інструментарієм при оцінюванні вітчизняної політики в галузі міжнародних відносин. Маємо на увазі виявлення різних міжнародних факторів, дія яких, якщо використовувати термінологію синергетичного підходу, створює ефект біфуркації у точках перетину різних міжнародних векторів.

Друга група праць вітчизняних дослідників (О. Гальона, С. Даниленко, О. Деменко, О. Кожухар, О. Лукаш, Н. Мхитарян, Т. Орлова, Л. Чекаленко, С. Шергін та ін.)² містить як аналіз тенденцій регіональної безпекової парадигми в Західній Євразії, так і практичної сторони зовнішньої політики держав регіону.

Однозначним наслідком військової агресії Росії в Україні стало посилення політичної активності в середовищі кланово-номенклатурних еліт країн Західної Євразії та бурхливий дискурс в інтелектуально-експертних колах щодо адекватності нинішньої регіональної безпекової архітектури сучасним міжнародним викликам. При цьому власне проблематика дискусій виходить далеко за рамки самого дискурсу, потрапляючи, на жаль, у практичну площину оцінки насильства.

Безпековий формат колишніх республік Радянського Союзу за давньою традицією розглядають переважно в регіональному — пострадянському геополітичному контексті. Так повелося ще з часів закінчення «холодної війни». Тоді склалося бачення європейської підсистеми міжнародних відносин як центральної у глобальному вимірі. Такий підхід має історико-політичне пояснення. Закінчення «холодної війни» не привело до відмови від ідеї європоцентризму, тобто від сприйняття явищ міжнародних відносин крізь призму універсальних цінностей і норм західно-європейської культури.

У плані формування континентального безпекового формату Європа продовжувала концентрувати зусилля на розв'язанні своїх внутрішніх регіональних проблем. Означене логічно прокоментувати заявою Ангели Меркель про «Європу різних швидкостей», озвучену канцлеркою на зустрічі з президентом Франції і прем'єрами Іспанії та Італії у Версалі в березні 2017 р.³ Водночас, безпекова європейська стратегія в низці своїх пунктів не може не привертати увагу зовнішніх гравців. Так, існуючих прагнень ЄС щодо закріплення власної військової ідентичності однозначно не достатньо для того, аби винести за дужки глобальні геополітичні інтереси США. До того ж, європейська політична еліта вочевидь перебільшила свою здатність вирішувати зовнішні проблеми з Росією «за допомогою пряника». Виявилося, що стратегія «м'якої сили» містить як репутаційні ризики, так і загрозу для всього інтеграційного проекту.

При цьому справедливо відзначити, що структуризація європейського безпекового регіону, як і пострадянського простору, ще далекі від політичного завершення. Фактично склалася свого роду «асиметрична біполярність»: з одного боку — 31 держава-учасниця НАТО, з іншого держави-члени Ташкентського договору. На момент набрання чинності договором колективної безпеки 1994 р. ОДКБ складалося з 9 членів. Сьогодні чисельність організації становить 6 членів. Як бачимо, спостерігається

зменшення кількості членів організації, що свідчить не лише про кризову ситуацію в її середовищі, а й про поглиблення поведінкового рецидиву, викликаного розпадом Радянського Союзу та падінням авторитету головного актора ОДКБ — Росії. Регіональна нестабільність — це політична, економічна та соціальна спадщина розпаду СРСР. Серед проблем — неврегульовані територіальні питання, а відповідно й недовіра одне до одного з боку еліт колишніх республік СРСР. До того ж різними є уявлення про форми та принципи організації політичних режимів, що часто визначається як «ціннісний цивілізаційний розрив».

Слід визнати, що через низку обставин на пострадянському просторі склалася нестабільна геополітична мозаїка. Як наслідок, сам простір є нестабільним регіоном із високою часткою політичних експромтів. Крім того, існує ймовірність розпаду наявних держав та поява нових утворень. За винятком країн Балтії, майже всі країни колишнього СРСР можна віднести до групи держав із потенціалом хиткої політичної стабільності.

Наша спроба класифікувати ці держави не претендує на академічну завершеність. Таке завдання не є простим, як може здатися на перший погляд, тому що ми маємо справу з мінливою та нестабільною політичною реальністю, яка існує на євразійському просторі колишнього Радянського Союзу.

Ми пропонуємо таку класифікацію держав із потенціалом хиткої політичної стабільності:

1. Туркменістан, Таджикистан, Узбекистан. У країнах із псевдodemократичним режимом конструкційно легалізується політична монополія однієї партії, на яку і спирається політичний режим. При цьому обмежується діяльність інших політичних партій та громадських організацій. Водночас конституція, законодавство, представницькі органи виконують функції декоративної ширми. Розмежування влади має формальний характер, а владна бюрократія порушує принципи конституційності та законності. Спостерігається тенденція до централізації усієї державної влади, а главою держави стає лідер правлячої авторитарної партії.

2. Білорусь, Азербайджан, Казахстан. У цих країнах політичні режими базуються на принципі незмінної централізованої влади однієї особи та поєднують у собі елементи зовнішньої легітимності та авторитарного правління. Розквіт авторитаризму на теренах СНД є своєрідним політико-історичним індикатором, який свідчить, що розпад СРСР не був результатом винятково збігу суб'єктивних рішень і зовнішньополітичних потуг окремих держав.

3. Молдова, Вірменія, Киргизстан, які перебувають на стадії пошуку своєї геополітичної ідентифікації, а їхня територіальна цілісність була частково зруйнована в результаті громадянських конфліктів або зовнішніх вторгнень.

Як показала політична практика, майже всі псевдodemократичні режими, що виникли на євразійському просторі колишнього Радянського Союзу, виявилися найприйнятнішими для регіональних та місцевих етно-політичних еліт. До того ж, внутрішній авторитаризм еліт не викликав принципового заперечення з боку демократичного Заходу. Захід був зацікавлений у якнайшвидшому закріпленні й оформленні розпаду СРСР та формуванні нових без'ядерних, незалежних держав.

За роки незалежності низка політичних режимів, що виникли на теренах колишнього Радянського Союзу, пройшли всі етапи діалектичного розвитку — від популізму 90-х років до майже класичних авторитарних форм (Білорусь, Казахстан, Узбекистан, Туркменістан, Росія). При цьому майже всі республіки колишнього Союзу вибудовували традиційні для авторитаризму політичні режими. Республіки одноосібно керуються президентом, який виступає не лише символом національної єдності, а й претендує на закріплення за собою патерналістського, а інколи навіть і сакрального статусу — у Білорусі «батька», у Казахстані — «лідера нації» (елбаси), у Туркменістані — «батька всіх туркмен» (туркменбаші), в Узбекистані — «вождя нації», в Азербайджані — «національного лідера Азербайджану».

За понад тридцять років суверенного розвитку країн Західної Євразії фактично не відбулося лібералізації їхніх політичних систем. На внутрішньополітичні процеси в них значний вплив мають такі рудиментарні елементи, як регіоналізм, клановість і навіть трайбалізм. При виборі кандидата на посаду головну роль відіграє не принцип меритократії, а належність до клану або роду.

У своїй основі колишні республіки Радянського Союзу мають об'єктивні соціально-економічні та політичні диспропорції. Влада зосереджена в руках кланово-номенклатурних або корупційно-бюрократичних угруповань, які контролюють економіку цих країн. Зазначені тенденції були закладені ще в радянський період. Вони віддзеркалюють багатонаціональний та багатоукладний характер колишніх республік, їхній аграрно-індустріальний рівень, відсутність сучасних політичних еліт, складність процесу пошуку національної ідентичності. Економічний розвиток майже всіх колишніх республік СРСР супроводжується деіндустріалізацією на тлі непопулярних та непослідовних реформ.

До того ж, країни Західної Євразії неоднорідні за рівнем свого розвитку. Це засвідчує розташування країн регіону у світових рейтингах. Так, за даними Міжнародного валютного фонду за 2019 р., рівень ВВП Казахстану становив 182 млрд дол., Узбекистану — 58 млрд дол., Азербайджану — 48 млрд дол., Туркменістану — 45,2 млрд дол., Вірменії — 13,7 млрд дол., Киргизстану — 8,46 млрд дол., Таджикистану —

8 млрд дол.⁴ Отже, економіка Казахстану є провідною в регіоні, за ним до четвірки лідерів входять Узбекистан, Азербайджан і Туркменістан. Утім, нерівномірність економічного розвитку країн регіону та геополітичні інтереси силових гравців (Росія, Китай) створюють ефект євразійської «порохової діжки».

Історико-політична та регіональна схожість країн регіону віддзеркалена в подібності їхніх Концепцій зовнішньої політики⁵. Аналіз останніх дозволяє стверджувати, що понад тридцять років державна еліта цих країн намагалася дотримуватися принципу багатовекторності, що дозволяло їй не лише маневрувати між світовими центрами сили (Європейський Союз, США), але і спиратися на російську військову силу задля збереження особистих псевдodemократичних режимів.

Утім, певну символічну політичну самостійність намагається демонструвати президент Узбекистану Ш. Мірзієєв. Країна поєднує багатовекторну зовнішню політику з «відданістю курсу неприєднання до військово-політичних блоків»⁶. Саме тому у вересні 2016 р. під час виступу в парламенті Узбекистану президент країни заявив про незмінність зовнішньополітичного курсу республіки, який продовжує бути спрямований на «конструктивну співпрацю з усіма зарубіжними країнами»⁷.

В основі задекларованого зовнішньополітичного курсу Туркменістану лежить принцип нейтралітету⁸. На нашу думку, туркменська нейтральність — це не лише багатовекторна зовнішня політика, а й практика політичного ізоляціонізму режиму. Ашгабат у своїй геополітичній грі проводить тактику маневру між центрами сили (США, Китай, Росія, ЄС) і саме тому використовує риторику про нейтральний статус. Останній дозволяє забезпечити політичне існування сімейно-кланового режиму Бердимухамедових.

Щодо зовнішніх орієнтирів Вірменії і Азербайджану, то їхній зміст значною мірою залежить від стану розв'язання багаторічного карабаського конфлікту. Втім, на тлі зростаючих російських імперських амбіцій дедалі помітнішим є намагання еліт визначати нове місце своїх країн у системах регіональної та глобальної безпеки. Так, президент Азербайджану І. Алієв, говорячи про пріоритет зовнішньої політики держави, наголосив, що «інтеграція до структур європейської і трансатлантичної безпеки, включаючи НАТО, Європейський Союз»⁹ є пріоритетом зовнішньої політики Азербайджану.

Від моменту здобуття незалежності зовнішня політика Вірменії була заснована на двох принципах — комплементаризму (взаємодоповнюваності) та інтегрованості. При цьому багато років республіка була регіональним стратегічним союзником Росії. Утім, гостра фаза азербайджансько-вірменського протистояння (літо 2022 р.) та війна Росії проти

України вплинули на зміст зовнішньополітичних пріоритетів країни. Так, на сайті Міністерства закордонних справ республіки, поряд із тезою про «стратегічне партнерство» з Росією, міститься теза про «поглиблення дружнього партнерства зі США», а пріоритетним напрямом зовнішньої політики визначено «курс на європейську перспективу та інтеграцію до європейської родини».

Останні дві тези можна вважати свого роду політичним реверансом у бік динамічної зміни геополітичних тенденцій. Утім, заява вірменського уряду від 10 січня 2023 р. про «недоцільність» проведення в республіці навчань організації ОДКБ — «Непорушне братерство — 2023»¹⁰ та перспектива участі республіки у квітні 2023 р. у військових маневрах НАТО — Defender 23¹¹ свідчить про наявність точки біфуркації у двосторонніх відносинах між Єреваном та Москвою.

Наведена нами характеристика політичних режимів колишніх радянських республік буде неповною без урахування їхнього внутрішнього конфліктного потенціалу. Його детонатором можуть стати не лише внутрішні чинники, а й зовнішні сили (ісламський фундаменталізм). Регіон Західної Євразії стикається з низкою проблем і загроз. Наявна політична та міжнародна ситуація дозволяє зарахувати країни регіону до категорії «нестабільних держав» (fragile states). Згідно з глобальним Індексом нестабільних держав (2022 р.), країни регіону посіли такі місця в ієрархії «нестабільних» країн. Найвищий рівень соціально-політичних, економічних загроз для державності та національного суверенітету існує в Киргизстані. Країна у списку посіла 66 місце. Далі Таджикистан — 70, Азербайджан — 73, Узбекистан — 88, Вірменія — 97, Туркменістан — 102, Казахстан — 118 місце¹². Отже, ми можемо говорити про наявність у регіоні значного дестабілізуючого потенціалу.

Вказана класифікація політичних режимів, показники їхнього економічного розвитку та зміст зовнішньополітичних концепцій мають прикладне значення для нашої спроби дати об'єктивну характеристику безпекової архітектури, що склалася на теренах колишнього Радянського Союзу.

Слід констатувати, що в сучасний період спостерігається зміна політичних уподобань, орієнтацій та спалахи насильства в низці країн пострадянського простору. Імпульсом для радикалізації ситуації у цьому регіоні однозначно стала військова агресія Росії проти України. Москва змушена була піти на низку компромісів та поступок у ключових сферах зовнішньої політики (конфлікт Азербайджану з Вірменією), що не могло не мати іміджевих втрат для Росії не лише на пострадянському просторі, але й на міжнародній арені.

Так, Китай дедалі більше починає конкурувати з Росією за сфери впливу в Євразії та Африці. Тому зовсім не випадково під час візиту

голови КНР Сі Цзіньпіна 14 вересня 2022 р. до Казахстану він у розмові з президентом республіки К.-Ж. Токаєвим чітко наголосив, що «в який би спосіб не змінювалася міжнародна кон'юнктура, ми й надалі будемо рішуче підтримувати Казахстан у захисті його незалежності, суверенітету й територіальної цілісності»¹³.

Подальша участь комуністичного лідера Китаю у самаркандському саміті Шанхайської організації співробітництва 15–16 вересня 2022 р. лише підкреслила як статусність самого Сі, так і масштабну політичну вагу Китаю для внутрішньої політики країн регіону. Так, лідер Узбекистану Ш. Мірзієєв назвав його «найвидатнішим державним діячем», а лідер Туркменістану Сердар Бердимухамедов волів говорити про «мудре керівництво» китайського лідера. Підкреслюючи особливу важливість відносин із Китаєм, обидва середньоазійські лідери нагородили Сі медалями¹⁴.

Для Пекіна атрибути пишності, з якою зустріли Сі Цзіньпіна лідери країн Західної Євразії, мали продемонструвати вагомість КНР як політичного та економічного партнера. Сам Пекін давно розглядає Центральну та Західну Азії як критичний регіон для розширення своєї торгівлі, енергетичної безпеки, етнічної стабільності та вагомий оборонний військовий буфер. Китай, на відміну від Росії, підтримує масштабні інфраструктурні розробки в рамках проєкту «Один пояс — один шлях», будує залізницю «Китай — Киргизстан — Узбекистан», автомагістралі та розширює освітній обмін в усьому регіоні.

Прагматичні ініціативи Китаю обумовлені практикою зовнішньополітичних орієнтирів самого Киргизстану. Ще у 1999 р. керівництво республіки висунуло концепцію Великого шовкового шляху. Остання стала основою зовнішньополітичної ініціативи «Дипломатія Шовкового шляху». Перший президент Киргизстану А. Акаєв означив зовнішньополітичні ініціативи курсу республіки як сприяння організації співпраці між усіма країнами, що входять до регіону Великого шовкового шляху¹⁵. Відповідно в цьому масштабному трансконтинентальному проєкті Киргизстан брав на себе роль сполучної ланки між країнами Заходу та Сходу, Півночі та Півдня.

При цьому, попри те, що колишні радянські республіки Азії все ще міцно пов'язані з інфраструктурою Росії, їхній торговельний баланс продовжує й далі зміщуватися в напрямі КНР. До того ж, закінчення американської військової місії в Афганістані у 2021 р. однозначно вплинуло на статус США в регіоні в аспекті зменшення американського геополітичного впливу. Втім, вторгнення Росії в Україну, а потім і військові невдачі російської армії однозначно надали Пекіну статус геополітичного регіонального лідера.

Водночас архітектура міжнародних відносин у Західній Євразії дедалі помітніше починає вибудовуватися під впливом лідера Турецької Республіки Ердогана. Йдеться про геополітичні амбіції Анкари та прагнення Ердогана набутися статусу лідера глобальної світової держави, що представляє увесь ісламський світ. Туреччина збільшила свої інвестиції в інфраструктуру Азії та почала активніше підтримувати Азербайджан на Південному Кавказі.

Вересневі 2022 р. локальні зіткнення між Азербайджаном і Вірменією стали причиною ескалації міжнародної регіональної напруги. Крихкий мир, який до того було встановлено за посередництва Росії після Другої карабаської війни 2020 р., був зруйнований. У ніч з 12 на 13 вересня 2022 р. у зоні невідомого кордону почалися військові дії між азербайджанськими та вірменськими військами. Незважаючи на той факт, що низка міжнародних експертів вважають¹⁶, що саме Азербайджан почав військовий наступ на позиції суверенної Вірменії, міністр закордонних справ Туреччини Мевлют Чавушоглу у своєму роз'ясненні розставив такі турецькі оціночні акценти: «Вірменія має припинити свої провокації і зосередитися винятково на мирних переговорах та співпраці з Азербайджаном»¹⁷.

Цей підхід свідчить не лише про рівень впливу Туреччини, а й про стійке поглиблення тенденції до зростаючої міждержавної конкуренції у регіоні, в якому Росія протягом багатьох десятиліть традиційно домінувала. Те, що Росія більше не може забезпечувати свою одноосібну гегемонію в регіоні, стає дедалі помітнішим, тому безпекову ситуацію тут все активніше намагається контролювати Туреччина.

Стійка регіональна тенденція до поглиблення конкурентного протистояння спостерігається і у відносинах між Таджикистаном і Киргизстаном. Каменем спотикання для системи двосторонніх відносин стала Ферганська долина, яка після розпаду СРСР була розділена між Таджикистаном, Киргизстаном та Узбекистаном.

Долина має виняткове значення для економік країн регіону. Традиційно сільське господарство є пріоритетною сферою діяльності. Так, у киргизській частині Ферганської долини — 40,4% території від площі долини, проживає 51,9% населення Киргизстану. В узбецькій частині Ферганської долини, що займає 4,3% території країни, проживає близько 28% населення республіки. Відповідно в таджицькій частині долини, це 17,6% території країни, проживає близько 30% населення республіки. Наведена статистика дозволяє говорити не лише про нестачу орної землі (на одну людини припадає 0,6 га землі)¹⁸ та перенаселеність регіону, але і про високий потенціал виникнення міжетнічних конфліктів. Останні зазвичай супроводжуються фактором ісламського радикалізму, що створює

загрозу для всієї регіональної безпеки. Тому не випадково, що у Ферганській долині розгорнув свою діяльність Ісламський рух Узбекистану, якій тісно співпрацював з «Аль-Каїдою» та рухом «Талібан».

Отже, факт відвертої зростаючої напруженості між Таджикистаном і Киргизстаном — членами Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ) — вказує на зниження ефективності цього безпекового регіонального механізму. Показово, що черговий сплеск насильства між двома країнами 14 вересня 2022 р. у часі збігся із зниженням можливостей політичного впливу Росії у регіоні. До того ж певну невизначеність до формату регіональної політики додала зміна еліт у владних колах Таджикистану. Так, Е. Рахмон, офіційний титул якого «засновник світу та національної єдності — Лідер нації», після чвертьвікового керівництва країною замислився про можливість відпочинку, а також і перспективу передачі владних повноважень своєму сину Рустаму¹⁹. Однак навіть рокировка на владному олімпі Таджикистану навряд чи змінить фабулу таджицько-киргизьких відносин.

Так, між двома країнами, які раніше входили до складу Радянського Союзу й до цього часу залишаються союзниками Росії, упродовж багатьох років існують критичні відносини. Проблема у відсутності демаркаційної лінії (понад 900 км) між Таджикистаном і Киргизстаном. Таджикистан наполягає на розв'язанні проблеми, керуючись кордонами, встановленим у 1924–1939 роках. Водночас Киргизстан наполягає на кордонах 1958–1959 років, тобто періоду останніх змін до територіального розподілу між азійськими республіками Радянського Союзу²⁰. Додаткової гостроти міждержавним переговорам додає проблема 30% територій Киргизстану, які керівництво Таджикистану вважає анексованими, фактично привласненими Киргизстаном. Це території, з яких іде розподіл регіональних водних ресурсів у Азії.

Не додає стабільності регіональній безпековій ситуації факт наполегливого проникнення до регіону Туреччини. Остання у грудні 2021 р. у рамках парадигми відродження Великої Туреччини продала Бішкеку завод із виробництва турецьких безпілотників Bayraktar TB-12. На думку таджицького керівництва, закупка Киргизстаном безпілотників та іншої зброї не лише призвела до порушення безпекового балансу, а й стала каталізатором відновлення бойових зіткнень у регіоні.

За цих умов позиція Росії у Західній Євразії зводилась до подальшого збереження свого статусу геополітичного регіонального лідера. Втім, досягнення цієї геополітичної мети ускладнило ведення Росією військових дій на території суверенної України. Насамперед після невдачі блицкригу Росія була змушена поступово скорочувати чисельність вояків на пост-радянському просторі заради поповнення своїх військових сил в Україні.

Відповідно зменшення військового контингенту, безсумнівно, обмежило здатність Москви впливати на процес розв'язання за своїм сценарієм кризових ситуацій. Місцеві лідери, без зайвого оглядання на Москву, почали процес силового сценарію розв'язання територіальних суперечок (гострі фази азербайджансько-вірменського, таджицько-киргизького конфліктів). Наявний геополітичний цугцванг не дозволив політичному керівництву Росії навіть розглянути можливі сценарії усунення основних причин регіонального таджицько-киргизького конфлікту. Росія була змушена лише зосередити свої зусилля на єдиному «риторичному» варіанті збереження миру в рамках ШОС. Саме тому 18 вересня 2022 р. В. Путін «закликав президента Киргизстану С. Жапарова та президента Таджикистану Емомалі Рахмона припинити насильство»²¹.

Сам по собі заклик, безумовно, слід вважати позитивною практикою, яка апріорі спрямована на підтримку в регіоні миру. Втім, подальша регулярність військових зіткнень між Киргизстаном і Таджикистаном лише підкреслила той факт, що сьогодні Росія в регіоні може використовувати лише «риторико-дипломатичний» політичний інструментарій. На нашу думку, такий політичний алгоритм демонструє неспроможність Росії бути головним арбітром у дипломатичній справі остаточного розв'язання багаторічного таджицько-киргизького конфлікту. Сьогодні політичний вектор Москви спрямований не на розв'язання, а винятково в напрямі заморожування на певний час регіонального конфлікту.

Ще одна проблема, яка ставить під сумнів безпекову міцність євразійського територіального сегменту колишнього Радянського Союзу — Південно-Кавказький регіон та багаторічний конфлікт між Вірменією й Азербайджаном. Регулярні інциденти на так званій лінії вірменсько-азербайджанського зіткнення, їх переростання у відкриті військові конфлікти перетворюють проблему на найнебезпечніший виклик не лише для окремо взятого Південно-Кавказького регіону, а й для всієї Євразії. Так, свої політичні інтереси на Південному Кавказі мають Іран, Туреччина, США та Європейський Союз. Для Росії Вірменія й Азербайджан є далеко не другорядними регіональними партнерами в контексті російської євразійської політики. Ще амбіційніші регіональні плани традиційно має політична еліта Туреччини. Позиція останньої базується на історичній, світській націоналістичній доктрині пантюркізму. В ідеологічній основі пантюркізму — ідея необхідності політичної консолідації тюркських народів на тлі етнічної, культурної та мовної спільності. Наше твердження логічно підтвердити цитатою із заяви голови парламентського комітету Турецької Республіки з оборони. Так, Ісмет Йилмазов із трибуни парламенту сказав: «Туреччина та Азербайджан уважають себе однією державою та двома народами, а тому ми разом продовжимо спільну боротьбу за незалежність і майбутнє»²².

В означених зовнішньополітичних умовах офіційний Баку досить стримано ставиться до північноатлантичної та європейської інтеграції. Прикаспійська республіка є членом Руху неприєднання та мусульманською країною. До того ж, еліта країни досить обережно ставиться до політики Заходу щодо можливої демократизації «Великого Близького Сходу». На підтвердження нашої думки слід сказати, що встановлений кланом Алієвих режим у Азербайджані переважно характеризують як авторитарний. Так, на думку експертів британського дослідницького центру Economist Intelligence Unit (2022), Алієв установив в Азербайджані авторитарний режим. Після вивчення експертами численних фактів порушення прав людини та громадянських свобод у Азербайджані країну поряд із Росією було віднесено до групи країн з індексом «Без свобод» (Not Free)²³. Парадигма режиму «несвободи» в Азербайджані була закладена ще головою клану Алієвих — Гейдаром, колишнім керівником місцевого КДБ. Останнього в різні роки називали «великим лідером» або «сяючим сином народу». Означені нами загальні риси політичного режиму Алієвих дозволяють нам стверджувати про наявність певної схожості російського та азербайджанського політичних режимів. Звідси практичний інтерес із боку офіційного Баку до співробітництва з Москвою. Відповідно певна внутріполітична схожість дозволяє російській дипломатії називати Азербайджан своїм стратегічним партнером.

Зовсім іншу якість спостерігаємо у відносинах Росії з Вірменією. Остання є важливим партнером для Москви в контексті євразійської політики, безпеки та економічного розвитку. Так, Вірменія — єдина країна Південного Кавказу, яка входить до Організації Договору колективної безпеки (ОДКБ). На її території перебуває російська військова база. Починаючи з січня 2015 р. республіка входить до Євразійського економічного союзу (ЄАЕС). Чимала кількість стратегічно важливих об'єктів країни також належить таким російським компаніям, як «Газпром» та «Інтер РАТ ЄЕС». До того ж, за статистичними даними більше половини всіх іноземних інвестицій, що надходять до Вірменії, мають російське походження²⁴.

Отже, існує достатня кількість факторів внутрішнього й зовнішньополітичного характеру, які пояснюють стійкий інтерес Росії до Вірменії, а відповідно й до долі нагірно-карабаського конфлікту. Цей факт має пояснення. Так, протягом багатьох років значну частку зусиль із підтримки престижу вірменської сторони в регіоні намагалася взяти на себе російська сторона. Іміджева репутація Росії у регіоні набрала додаткової ваги після Другої карабаської війни (2020 р.), яка закінчилася перемогою Азербайджану і введенням російських миротворців у Нагірний Карабах. Здавалося, що Росія зміцнила свої позиції головного модератора вірмен-

сько-азербайджанських відносин. Утім, відновлення військових дій між Азербайджаном і Вірменією поставило під сумнів політику та імідж Москви в регіоні. Низка бойових зіткнень у серпні 2022 р. призвела до принципової зміни балансу сил у регіоні. Самі події продемонстрували, що російські військові миротворці вже не користуються колишньою повагою. Це стало тривожним дзвінком для Єревана, який до цього часу сприймав російських миротворців як єдиних гарантів регіональної безпеки.

Зазначимо, що успіхи Азербайджану у військовому конфлікті дозволяють говорити не лише про формування нової геополітичної складової у регіоні, але і про поступову втрату Росією статусу головного регіонального посередника. Тому цілком не випадково, пише репортер газети «Єрусалим пост» (“The Jerusalem Post”) Сет Францман, Азербайджан скористався послабленням позиції Росії, фактом ведення довгої війни в Україні та спровокував ескалацію конфлікту в регіоні. Ба більше, на думку експерта, саме Туреччина активно підштовхнула Азербайджан до військових атак на Вірменію²⁵.

Туреччина вже кілька років намагається підвищити свій регіональний статус. Перші значні кроки щодо реалізації плану геополітичного лідерства вона продемонструвала ще наприкінці карабаського конфлікту 2020 р. Насамперед уряд Ердогана спромігся домовитися з Москвою про відправку до зони конфлікту своїх спостерігачів. Міністри оборони Російської Федерації (С. Шойгу) й Турецької Республіки (Хулусі Акаар) підписали меморандум про утворення в Азербайджані суспільного безпекового центру регіонального моніторингу²⁶. Саме від цього моменту Азербайджан значною мірою починає покладатися на турецькі військові ресурси та досвід. Тому цілком закономірно, що азербайджанські військові сили після посилення їх зброєю турецького виробництва влітку 2022 р. змогли відбити в Нагірного Карабаху близько 30% території, загальною площею 12 тис. квадратних кілометрів²⁷.

Позиція прем'єр-міністра Туреччини Р. Т. Ердогана (останнього І. Алієв у публічних виступах називає «мій дорогий брат»)²⁸ у азербайджансько-вірменському конфлікті підкреслено демонструє постійну готовність інтернаціоналізувати військові сили Анкари та Баку. Такий підхід продиктований бажанням одночасно і протистояти християнській Росії на Південному Кавказі, і співпрацювати з Путіним задля досягнення компромісних регіональних угод. Останні, за задумом Ердогана, у перспективі мають перекроїти геополітичну карту регіону на користь ісламсько-популістсько-націоналістичної парадигми формування союзу тюркських народів. До речі, фундамент такого союзу вже сьогодні закладено практикою утворення Організації тюркських держав — міжнародної органі-

зації співробітництва між тюркськими народами, що об'єднала Азербайджан, Казахстан, Киргизстан, Туреччину, Узбекистан.

Ба більше, на нашу думку, поглиблення азербайджансько-турецької співпраці передбачає стратегію поступового витіснення Сполучених Штатів та Європейського Союзу з регіону. Про наявність таких настроїв у лавах політичної еліти Туреччини й Азербайджану можемо дізнатись із звернення І. Алієва до нації. Так, 25 жовтня 2020 р. даючи оцінку змісту переговорів між Азербайджаном і Вірменією, що відбувалися за посередництва адміністрації Д. Трампа, І. Алієв достатньо скептично висловився про їх доцільність у плані впливу на стабільність безпекової ситуації у регіоні. «Ми не проти переговорів, — сказав Алієв, — я не заперечую, хай зустрічаються, але за 28 років вже було стільки непотрібних побачень. Найімовірніше і ця зустріч не буде мати значення. На нинішньому етапі ми вже конкретно підготовлені розв'язати стару проблему навіть військово-політичними засобами»²⁹. Отже, президент Азербайджану однозначно окреслив рішучу позицію щодо можливості реалізації сценарію силового розв'язання проблеми. При цьому І. Алієв не лише не апелював до російського посередництва, а навіть поставив під сумнів значення американської позиції для розв'язання конфліктної ситуації між двома країнами регіону.

З огляду на викладене можна стверджувати, що загострення вірменсько-азербайджанського конфлікту влітку 2022 р. однозначно демонструє поступовість зниження російського впливу як у регіоні, так і на пострадянському просторі. Точка зору Москви, яка раніше була майже єдиним знаменником для всіх країн регіону, вже втратила колишню вагомість. У нових геополітичних умовах Росія була змушена обирати регіонального фаворита між своїм переможеним союзником — Вірменією та переможцем — Азербайджаном. Вибір був не на користь християнського союзника, а на користь ісламського Азербайджану. Останній не лише володіє важливими нафтогазовими ресурсами, але й помітним військовим потенціалом, який спирається на підтримку члена НАТО — Туреччини. Міжнародні обставини, війна в Україні обмежили для Москви можливі варіанти вибору в плані розв'язання регіонального конфлікту. Саме тому Росія відмовилася на прохання Вірменії задіяти сьому, восьму статті Статуту ОДКБ та не ввела миротворчі сили, незважаючи на факт відкритих військових дій Азербайджану. Президент Росії запропонував своєму союзнику по військово-політичному блоку шукати шлях врегулювання проблеми за столом переговорів, чим ігнорував вірменські регіональні інтереси³⁰.

Оцінка безпекової ситуації у Західній Євразії була би неповною без аналізу казахсько-російських відносин, оцінка перспективи яких сьогодні

виглядає швидше примарною, ніж прозорою. Незважаючи на 30-річчя російсько-казахстанських дипломатичних відносин, зовнішньополітичний вектор Астани прямує до крапки біфуркації. Такий стан обумовлений особливістю позиції оновленої правлячої еліти Казахстану. Казахстан знову опинився в ситуації пошуку свого місця в системі регіональних та міжнародних відносин. Доречно нагадати, що у процесі розпаду СРСР Казахстан зайняв особливу позицію на пострадянському просторі. Так, Алма-Ати не визнала Біловезькі угоди. Президент Казахської СРСР Н.А. Назарбаєв зібрав лідерів більшості вчорашніх союзних республік в Алма-Ати та наполягав на створенні Співдружності незалежних держав. Причому від початку керівництво республіки розглядало СНД не як механізм «цивілізованого розлучення», а як інструмент для збереження та розвитку пострадянського простору. Казахстан стояв біля джерел створення Організації договору про колективну безпеку (ОДКБ), а також ініціював формування Євразійського економічного союзу (ЄАЕС).

За часів правління президента Назарбаєва Казахстан поряд із Білоруссю вважався надійним російським регіональним союзником. Для цього були політичні та геоекономічні підстави. Обидві країни існували в парадигмі одноосібних диктатур. До того ж, спільний казахсько-російський кордон є найдовшим безперервним кордоном у світі, маючи протяжність 7500 км. Не одне десятиліття Казахстан бере участь у різноманітних інтеграційних проєктах із Російською Федерацією (наразі існує близько 400 різних договорів). Найбільшими російськими гравцями на ринку Казахстану є АвтоВАЗ, Газпром, Білайн, Ощадбанк. Крім того, дві країни здійснювали спільні наукові проєкти зі створення супутників KazSat та з використання системи ГЛОНАСС. Загалом починаючи з 1993 р. російська сторона інвестувала близько 40 млрд доларів у реалізацію своїх проєктів у Казахстані³¹.

Тому цілком передбачуваною була позиція Москви під час сіневих антивладних заворушень 2022 р. у Казахстані. Так, Кремль спрямував свій військовий контингент на територію сусідньої держави заради підтримки влади президента Казахстану — К.-Ж. Токаєва. Після цього акту Москва розраховувала на підтримку з боку Токаєва своїх військових дій в Україні. Утім, на Петербурзькому міжнародному економічному форумі президент Казахстану публічно висловив свою вдячність не кремлівському лідеру, а ОДКБ за сприяння наведенню конституційного порядку в республіці³². Прослідковується тенденція, за якою зміна політичного керівництва в Казахстані відкриває нові перспективи не лише для економіки країни, а й для формування нової регіональної безпекової конфігурації.

Водночас вимальовується новий формат зовнішньополітичних відносин Казахстану з Росією. Війна Росії проти України загострила питання

вибору вектора зовнішньої політики Астани. Так, Казахстан утримувався під час голосування по резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Територіальна цілісність України. Захист принципів Статуту ООН». Коментуючи позицію Астани, заступник міністра закордонних справ Казахстану Роман Василенко сказав, що його країна визнає норми міжнародного права, а тому: «виступає за обов'язкове дотримання статуту ООН та за територіальну цілісність держав»³³.

Виступ казахського міністра був продиктований позицією президента Токаєва з цієї проблеми. Останній ще під час своєї промови на Петербурзькому форумі назвав «ЛНР» та «ДНР» «квазідержавними територіями», а тому публічно відмовився визнати їх як державні утворення. На думку лідера Казахстану, якщо принцип нації на самовизначення дозволити безконтрольно реалізовувати, то замість 193 держав-членів ООН на Земній кулі може виникнути понад 500 або навіть 600 держав. «Звичайно, — робить висновок Токаєв, — це стане причиною світового хаосу»³⁴. Крім того, «певної нервозності» російсько-казахським відносинам додало рішення законодавчої влади Казахстану заборонити використання символу «Z». У такий спосіб північному сусідові дали зрозуміти про критичне ставлення політиків Казахстану до практики російського вторгнення в Україну³⁵.

Ще більшу міжнародно-політичну самостійність продемонстрував Токаєв у вересні 2022 р. Факт міграції 100 тис. російських призовників до Казахстану президент назве не втечею від «часткової мобілізації», а «вчинком, який є наслідком безнадійної ситуації у РФ, а тому, — підсумував президент Казахстану, — ми маємо подбати про них та забезпечити їхню безпеку»³⁶.

До проблемного аспекту казахсько-російських відносин, на нашу думку, слід також віднести транзит казахської нафти російською територією. На сьогодні нафтогазовий сектор забезпечує понад 40% доходів національного бюджету республіки. При цьому 80% експортного постачання сировини здійснюється через розміщений на російській території Каспійський магістральний нафтопровід, в якому найбільша частка власності належить Росії (31%)³⁷. Отже відсутність власного трубопроводу не дозволяє Казахстану проводити самостійну експортну енергетичну політику. Ця несприятлива обставина стала особливо помітною після публічної спроби К.-Ж. Токаєва запропонувати казахстанські вуглеводні ресурси європейцям, що на думку президента, має сприяти стабілізації світового енергетичного ринку³⁸.

Крім того, геополітична стабільність Казахстану не в останню чергу залежить від Каспійського моря. До зони регіону входять Казахстан, Туркменістан, Азербайджан, Росія та Іран. Каспійський регіон — високо-

конкурентне середовище, тому що сьогодні є одним із найбільших вуглеводневих світових резервуарів. Разом із Перською затокою Каспійський регіон формує стратегічний «енергетичний еліпс». Цей «еліпс» містить понад 40% доведених світових запасів природного газу та 2/3 розвіданих покладів нафти³⁹.

Наявна міжнародна й регіональна ситуації стимулювали керівництво Казахстану поглибити співпрацю з Китаєм та зосередити увагу на формуванні нової якості відносин із країнами ЄС та США. Остання обставина викликає особливе занепокоєння в політичного керівництва Росії. До того ж не сприяв російсько-казахським відносинам пост заступника голови Ради безпеки Російської Федерації Д. Медведєва від 1 серпня 2022 р.: «Казахстан — це штучна держава, колишні російські території. Сьогодні на них відбувається геноцид росіян, і на цей факт ми не маємо наміру заплющувати очі»⁴⁰. Після такого посту на сторінці заступника голови Радбезу Росії [пізніше пост було видалено та офіційно заявлено про зовнішнє втручання, хоча риторика та стиль у дусі експрезидента. — *Авт.*] значна кількість представників політичної еліти Казахстану замислилася над можливою долею Північного Казахстану, в якому проживає чимала кількість етнічних росіян. Для багатьох казахів пост Медведєва — це перенесення на зміст російсько-казахських відносин логіки і практики, яку сьогодні РФ використовує у своїх відносинах з Україною.

З огляду на викладене можна зробити такі висновки: військові дії, які розгорнула Росія на території України, призвели до певних тектонічних змін у відносинах Росії з її партнерами у Західній Євразії. Так, у незалежних країнах, які раніше були республіками у складі СРСР, посилюється процес дистанціювання від Росії. Закріпилася тенденція до реалізації багатовекторної зовнішньої політики. Дедалі частіше країни орієнтуються на співпрацю із значною кількістю міжнародних партнерів — Китаєм, ЄС, Туреччиною, США, Іраном. Після тридцятирічного періоду існування пострадянського простору цикл його еволюції наблизився майже до фіналу, а період його консолідації змінюється періодом нової фрагментації. Колишній механізм регіональної інтеграції у рамках СНД, ОДКБ та ЄАЕС дедалі помітніше опиняється у кризовому форматі перспективної невизначеності. Особлива пікантність політичного біфуркаційного моменту в колишніх республіках СРСР означилася після початку війни Росії проти України. Об'єкти російської регіональної політики (Казахстан, Вірменія, Азербайджан) почали активно набувати статусу суб'єктів регіональної азійської політики. Лідери цих країн, з огляду на міжнародні санкції та ізоляцію Росії, впевнено заявили про наявність національних політичних інтересів. Відповідно чимала кількість міжнародних експертів відзначила втрату пієтету в лідерів колишніх республік СРСР до прези-

дента Росії. Зокрема згадується ситуація, коли напередодні зустрічі на полях саміту ШОС у Самарканді (15.09.2022) російський президент змушений був чекати на свого киргизького колегу С. Жапарова⁴¹.

До того ж, замість Росії порядок денний у регіоні дедалі частіше починає формувати Китай. Нагадаємо, що голова Китайської Народної Республіки Сі Цзіньпін дорогою на засідання ШОС здійснив зупинку в Казахстані (14.09.2022). Після приземлення у столиці республіки Нур-Султан, з огляду на європейську ситуацію та вторгнення Росії в Україну, лідер Китаю заявив: «Ми й надалі рішуче підтримуватимемо Казахстан та захищатимемо його незалежність, суверенітет і територіальну цілісність. Ми категорично проти втручання будь-яких сил у внутрішні справи Казахстану»⁴². Як бачимо, Сі Цзіньпін публічно означив бажання Китаю забезпечувати територіальну цілісність Казахстану.

Отже, в історичній перспективі через низку зазначених вище факторів геополітична ситуація у Західній Євразії зазнає певних змін, які будуть супроводжуватися появою та закріпленням нових міжнародних конфігурацій. На цьому тлі геополітична цілісність пострадянського простору в його нинішньому вигляді та лідируюча роль у ньому Росії піддаватимуться переосмисленню як із боку регіональних (Вірменія, Азербайджан, Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан, Туркменістан, Казахстан, Туреччина, Іран), так і глобальних міжнародних акторів (США, Європейський Союз, Китай).

¹ Див. Віднянській С.В. Україна — Європейський Союз: новий етап взаємовідносин в умовах російсько-української війни 2014–2022 рр. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2022. Вип. 31. С. 10–37; Дорошко М.С., Шпакова Н.В. Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури. 2011. 204 с.; Трансформаційні перетворення у країнах пострадянського простору: проблеми та виклики. *Науково-аналітична доповідь*. А.І. Кудряченко, В.В. Солошенко, О.Ф. Деменко, Т.О. Метельова [та ін.]. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». 2021. 232 с.; Мартинов А.Ю. Формування і реалізація політики Європейського Союзу щодо Близького Сходу. *Європейські історичні студії*. 2018. Вип. 11. С. 28–54.

² Даниленко С., Гальона О. Політико-економічні пріоритети Китаю в Центральній Азії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. 2016. № 1. С. 13–21; Деменко О.Ф. Пріоритети зовнішньої політики України на сучасному етапі. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. Вип. 4. С. 362–367; Кожухар О.І. Проблема демократизації пострадянських країн Центральної Азії. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Сер. : «Історія та географія»*. 2012. Вип. 45. С. 100–102; Лукаш О.І. Індія і Китай у глобальних еволюційних процесах. *Історичний розвиток глобальної периферії як чинник трансформації сучасної світосистеми: збірник наукових праць*. К., 2016. С. 59–81; Мхитарян Н.І. Традиціоналізм і модернізація в Центральній

Азії: державний прогрес в умовах орієнтації на конкуруючі глобальні сили сучасності (на прикладі Казахстану). *Історичний розвиток глобальної периферії як чинник трансформації сучасної світосистеми: збірник наукових праць*. К., 2016. С. 247–270; Орлова Т.В. Сучасна політична історія країн світу. К.; Ніжин. 2017. 944 с.; Чекаленко Л. КНР — Середня Азія: реалізація концепції економічного шовкового шляху. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2017. Вип. 20. С. 148–156; Шергін С.О. Країни Східної і Південно-Східної Азії у зовнішньополітичних пріоритетах України. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2003. Вип. 8. С. 265–269.

³ Merkel A. European Union should be multi-speed or we might get stuck. *Reuters*, 06.03.2017. URL: <https://www.reuters.com/article/uk-france-summit-merkel-idUKKBN16D2BL>

⁴ Список стран по ВВП (номинал). URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>

⁵ Концепция внешней политики Республики Казахстан на 2020-2030 годы. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-kiev/documents/details/23224?lang=ru>; Концепция внешней политики Кыргызской Республики от 11 марта 2019 г. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/430045>; Концепция внешней политики Республики Таджикистан. *Министерство иностранных дел Республики Таджикистан*. URL: <https://mfa.tj/ru/main/view/988/kontsepsiya-vneshnei-politiki-respubliki-tadzhikistan#:~:text>

⁶ Внешняя политика Республики Узбекистан. *Правительственный портал Республики Узбекистан*. URL: https://gov.uz/ru/pages/international_relations

⁷ Шавкат Мирзиёев о внешней политике Узбекистана. URL: <https://e-cis.info/news/567/58768/>

⁸ Концепция внешней политики Туркменистана. URL: http://www.untuk.org/publications/legislation/hr/tm_hr/002.htm

⁹ Алиев Ильхам Приоритеты внешней политики Азербайджана. *Выступление на открытой осенней сессии Милли Меджлиса 2005*. URL: <https://supremecourt.gov.az/ru/static/view/5>

¹⁰ Армения отказалась проводить у себя учения ОДКБ в 2023 году. *Коммерсант* 10.01.2023. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5759653>

¹¹ Multinational Exercise Defender 23 Kicks Off This Month in Europe. U.S. Department of Defense April 5, 2023. URL: <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/3353612/multinational-exercise-defender-23-kicks-off-this-month-in-europe/>

¹² Fragile State Index 2022. URL: <https://fragilestatesindex.org/global-data/>

¹³ Си Цзиньпин прилетел в Казахстан с государственным визитом. *Sputnik Казахстан*. 14. 09. 2022. URL: <https://ru.sputnik.kz/20220914/si-tszinpin-priletel-v-kazakhstan-s-gosudarstvennym-vizitom-27569327.html>

¹⁴ President of the People's Republic of China Awarded the Supreme Degree «Do'stlik» Order. *President of the Republic of Uzbekistan*. URL: <https://president.uz/en/lists/view/5520>

¹⁵ Акаев А. Думая о будущем с оптимизмом. Размышления о внешней политике и мироустройстве. Москва: Изд-во Логос, 2004. С.68. URL: <http://cslnaskr.krena.kg/collections/uploads>

¹⁶ Upholding the Ceasefire between Azerbaijan and Armenia. *International Crisis Group*. 28.09.2022. URL: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/armenia-azerbaijan-nagorno-karabakh-conflict/upholding-ceasefire>; In Armenia, ghost towns and grieving families along border with Azerbaijan. *France 24*. 16.09.2022. «Sotk, a village in Armenia, has become a ghost town surrounded by artillery fire... And over 100 hundred Armenian soldiers have died since the beginning of the Azerbaijani offensive». URL: <https://amp.france24.com/en/europe/20220916-in-armenia-ghost-towns-and-grieving-families-along-border-with-azerbaijan>; «Вакуум силы»: что известно о боях на границе Армении и

Азербайджана и как это повлияет на Карабах. *BBC News*. 13. 09. 2022. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-62894247>

¹⁷ Turkey to stand by Azerbaijan through tensions with Armenia. Foreign minister. *Reuters*. 13.09.2022. URL: <https://www.reuters.com/world/turkey-stand-by-azerbaijan-through-tensions-with-armenia-foreign-minister-2022-09-13/>

¹⁸ Данков А. Ферганская долина: проблемы обеспечения экономической стабильности. *Центральная Азия и Кавказ*. 2007. № 2 (50). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ferganskaya-dolina-problemy-obespecheniya-ekonomicheskoy-stabilnosti>

¹⁹ Ibragimova Kamila. Tajikistan: President's son adopts growing role on center stage. URL: <https://eurasianet.org/tajikistan-presidents-son-adopts-growing-role-on-center-stage>

²⁰ Саркорова А. Из-за чего конфликтуют Таджикистан и Киргизия *BBC*. URL: https://www.bbc.com/russian/international/2014/01/140116_tajikistan_kyrgyzstan_border_conflict

²¹ Dozens of dead in Tajikistan-Kyrgyzstan border clashes as ceasefire struggles to hold. *Euronews with AFP*. 19.09.2022. URL: <https://www.euronews.com/2022/09/18/scores-dead-in-tajikistan-kyrgyzstan-border-clashes-as-ceasefire-struggles-to-hold>

²² Nagorno-Karabakh: Turkey to send peacekeepers to Azerbaijan to monitor truce. *France 24*. 17.11.2020. URL: <https://www.france24.com/en/europe/20201117-nagorno-karabakh-turkey-to-send-peacekeepers-to-azerbaijan-to-monitor-truce>

²³ Freedom House. Рейтинг стран мира по уровню политических и гражданских свобод. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/freedom-in-the-world>

²⁴ Оганесян В. Анализ развития экономики Армении на рубеже веков. *Международная торговля и торговая политика*. 2017. № 1 (9). С. 64–67. URL: <https://mtp.rea.ru/jour/article/view/114>

²⁵ Frantzmanseth Seth J. Attacks on Armenia represent dangerous escalation — analysis. *The Jerusalem Post*. 13.09.2022. URL: <https://www.jpost.com/international/article-717066>

²⁶ Nagorno-Karabakh: Turkey to send peacekeepers to Azerbaijan to monitor truce. *France 24*. 17.11.2020. URL: <https://www.france24.com/en/europe/20201117-nagorno-karabakh-turkey-to-send-peacekeepers-to-azerbaijan-to-monitor-truce>

²⁷ Gurcan Metin. Russia leaves little room for Turkey in Azeri — Armenian truce. *Fl-Monitor. Independent, trusted coverage of the Middle East*. 10.11.2020. URL: <https://www.al-monitor.com/originals/2020/11/turkey-russia-armenia-azerbaijan-nagorno-karabakh-deal.html>

²⁸ Ilham Aliyev addressed the nation. 26 october 2020. URL: <https://president.az/en/articles/view/44435>

²⁹ Там само.

³⁰ Mejlumyan Ani. For Armenians, CSTO missing in action. *Eurasianet*. 15.09.2022. URL: <https://eurasianet.org/for-armenians-csto-missing-in-action>

³¹ Бородавкин А. Россия и Казахстан — союзники и интеграционные партнеры. *Русская Евразия*. 2019.06.12. URL: <https://rusevr.asia/rossiya-i-kazakhstan-soyuzniki-i-integracionnye-partnery>

³² Токаев К-Ж.К. Выступление. Пленарное заседание Петербургского международного экономического форума. Стенограмма 17 июня 2022, Санкт-Петербург. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/68669>

³³ Шульц Т. Роман Василенко выступает за обязательное соблюдение устава ООН и территориальную целостность государств. *Deutsche Welle*. 26.10.2022. URL: <https://www.dw.com/ru/kak-kazakhstan-pytaetsa-balansirovat-mezdu-es-i-rossiej/a-63554505>

³⁴ Токаев К-Ж.К. Выступление.

³⁵ Man Jailed in Kazakhstan For Painting Pro-War «Z» Symbol On WWII Memorial. *Radio Free Europe*. 11.08.2022. URL: <https://www.rferl.org/a/kazakhstan-man-jailed-painting-pro-war-z-on-ww2-memorial/31983617.html>

³⁶ Ромашенко С. Казахстан не будет выдавать российских уклонистов. *Дойче велле*. 27.09.2022. URL: <https://www.dw.com/ru/kazakhstan-ne-budet-vydavat-rossijskih-uklonistov/a-63251072>

³⁷ 44% державного бюджету Казахстану формирует нефтегазовый сектор. *Forbes*. URL: https://forbes.kz/process/energetics/44_gosudarstvennogo_byudjeta_kazahstana_formiruet-neftegazovyyi-sektor/

³⁸ Russia shuts down terminal after Kazakhstan offers to send more oil to the EU. *Euractiv*. 06.08.2022. URL: <https://www.euractiv.com/section/central-asia/news/russia-shuts-down-terminal-after-kazakhstan-offers-to-send-more-oil-to-the-eu/>

³⁹ Дарабади П. Кавказ и Каспий в мировой истории и геополитике XXI в. Москва, 2010. С.197. URL: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_004837261/

⁴⁰ Медведев Д. Telegram. URL: <https://t.me/bloodysx/21272>.

⁴¹ Vladimir Putin ‘humiliated’ again, this time by Kyrgyzstan President. *Mint*. 16.09.2022. URL: <https://www.livemint.com/news/world/russian-president-humiliated-again-by-being-made-to-wait-for-kyrgyzstan-president-11663307039754.html>

⁴² Bartlett P. Xi vows to back Kazakh «sovereignty» in Central Asia power play. *Nikkei Asia*. 14.09.2022. URL: <https://asia.nikkei.com/Politics/International-relations/Xi-vows-to-back-Kazakh-sovereignty-in-Central-Asia-power-play>

REFERENCES

1. Akaev, A. (2004). *Dumaia o budushchem s optymizmom. Razmushleniia o vneshnei polytyke y myroustroistve*. Moskva: Yzd-vo Lohos. <http://cslnaskr.krena.kg/collections/uploads> [in Russian].

2. Alyev, Y. (2005). Pryorytetu vneshnei polytyky Azerbaidzhana. *Vstuplenye na otkrutoi osennei sessyy Mylly Medzhlysa*. <https://supremecourt.gov.az/ru/static/view/5> [in Russian].

3. Armeniia otkazalas provodyt u sebia ucheniia ODKB v 2023 godu. (2023). *Kommersant* 10.01. <https://www.kommersant.ru/doc/5759653> [in Russian].

4. Borodavkyn, A. (2019). Rossiya y Kazakhstan — soiuzyky y yntehratsyonnye partneru. *Russkaia Evraziia*. 06.12. <https://rusevr.asia/rossiya-i-kazaxstan-soyuzniki-i-integracionnye-partnery> [in Russian].

5. Dankov, A. (2007). Ferhanskaia dolyna: problemy obespecheniia ekonomicheskoi stablynosti. *Tsentrlnaia Azyia y Kavkaz*, 2 (50). <https://cyberleninka.ru/article/n/ferganskaya-dolina-problemy-obespecheniya-ekonomicheskoy-stabilnosti> [in Russian].

6. Danylenko, S., & Halona, O. (2016). Polityko-ekonomichni priorytety Kytaiu v Tsentralnii Azii. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytet imeni Tarasa Shevchenka. Mizhnarodni vidnosyny*, 1, 13–21 [in Ukrainian].

7. Darabady, P. (2010). Kavkaz y Kaspiy v myrovoi ystorry y heopolytyke XXI v. Moskva. https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_004837261/ [in Russian].

8. Demenko, O.F. (2014). Priorytety zovnishnoi polityky Ukrainy na suchasnomu etapi. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 4, 362–367 [in Ukrainian].

9. Doroshko, M.S., & Shpakova, N.V. (2011). *Heopolytychne seredovyshe ta heopolytychna oriientatsiia krain SND*. Kyiv [in Ukrainian].

10. Freedom House. *Reitynh stran myra po urovniu polytycheskykh y hrazhdanskykh svobod*. <https://gtmarket.ru/ratings/freedom-in-the-world> [in Russian].

11. *Kontseptsyia vneshnei polytyky Kurhuzskoi Respublyky ot 11 marta 2019 h*. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/430045> [in Russian].

12. *Kontseptsyia vneshnei polytyky Respublyky Kazakhstan na 2020–2030 hodz.* <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-kiev/documents/details/23224?lang=ru> [in Russian].
13. *Kontseptsyia vneshnei polytyky Respublyky Tadzhikystan. Mynysterstvo ynost-rannzh del Respublyky Tadzhikystan.* <https://mfa.tj/ru/main/view/988/kontseptsyia-vneshnei-politiki-respubliki-tadzhikistan#:~:text=> [in Russian].
14. *Kontseptsyia vneshnei polytyky Turkmenystana.* http://www.untk.org/publications/legislation/hr/tm_hr/002.htm [in Russian].
15. Kozhukhar, O.I. (2012). Problema demokratyzatsii postradianskykh krain Tsentralnoi Azii. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody*, 45, 100–102 [in Ukrainian].
16. Lukash, O.I. (2016). Indii i Kytai u hlobalnykh evoliutsiinykh protsesakh. *Istorychnyi rozvytok hlobalnoi peryferii yak chynnyk transformatsii suchasnoi svitosystemy: zbirnyk naukovykh prats.* Kyiv [in Ukrainian].
17. Martynov, A.Iu. (2018). Formuvannia i realizatsiia polityky Yevropeiskoho Soiuzu shchodo Blyzkoho Shkodu. *Yevropeiski istorychni studii*, 11, 28–54 [in Ukrainian].
18. Mkhitarian, N.I. (2016). Tradytsionalizm i modernizatsiia v Tsentralnii Azii: derzhavnyi prohres v umovakh oriientsatsii na konkuruiuchi hlobalni syly suchasnosti (na prykladi Kazakhstanu). *Istorychnyi rozvytok hlobalnoi peryferii yak chynnyk transformatsii suchasnoi svitosystemy: zbirnyk naukovykh prats.* Kyiv [in Ukrainian].
19. Ohanesian, V. (2017). Analiz razvytyia ekonomiky Armenyy na rubezhe vekov. *Mezhdunarodnaia torhoviia y torhovaia polytyka*, 1(9), 64–67. <https://mtpp.rea.ru/jour/article/view/114> [in Russian].
20. Orlova, T.V. (2017). *Suchasna politychna istoriia krain svitu.* Kyiv, Nizhyn [in Ukrainian].
21. Chekalenko, L. (2017). KNR — Serednia Azia: realizatsiia kontseptsii ekonomichnoho shovkovoho shliakhu. *Ukraina–Yevropa–Svit*, 20, 148–156 [in Ukrainian].
22. Romashenko, S. (2022). Kazakhstan ne budet vudavat rossyiskyyh uklonystov. *Doiche velle.* 27.09. <https://www.dw.com/ru/kazahstan-ne-budet-vydavat-rossijskih-uklonistov/a-63251072> [in Russian].
23. Sarkorova, A. *Yz-za cheho konflyktuiut Tadzhikystan y Kyrhyzia VVS.* https://www.bbc.com/russian/international/2014/01/140116_tajikistan_kyrgyzstan_border_conflict [in Russian].
24. *Shavkat Myrziyev o vneshnei polytyke Uzbekystana.* <https://e-cis.info/news/567/58768/> [in Russian].
25. Sherhin, S.O. (2003). Krainy Shkidnoi i Pivdenno-Shkidnoi Azii u zovnishno-politychnykh priorytetakh Ukrainy. *Naukovi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy*, 8, 265–269 [in Ukrainian].
26. Shults, T. (2022). Roman Vasylenko vustupaet za obiazatelnoe sobliudenye ustava OON y terrytoryalnuu tselostnost hosudarstv. *Deutsche Welle.* 26.10. <https://www.dw.com/ru/kak-kazahstan-pytaetsa-balansirovat-mezdu-es-i-rossiej/a-63554505> [in Russian].
27. Sy Tszynpin pryitel v Kazakhstan s hosudarstvennum vyzytom. (2022). *Sputnik Kazakhstan.* 14.09. <https://ru.sputnik.kz/20220914/si-tszinpin-pritel-v-kazahstan-s-gosudarstvennym-vizitom-27569327.html> [in Russian].
28. Tokaev, K-Zh.K. (2022). Vustuplenye. *Plenarnoe zasedanye Peterburhskoho mezhdunarodnogo ekonomicheskoho foruma. Stenohramma 17 yiunia 2022, Sankt-Peterburh.* <http://kremlin.ru/events/president/news/68669> [in Russian].
29. *Transformatsiini peretvorennia u krainakh postradianskoho prostoru: problemy ta vyklyky. Naukovo-analitychna dopovid.* (2012). Kyiv [in Ukrainian].

30. Uzbekystan. *Pravytelstvennyi portal Respublyky Uzbekystan*. https://gov.uz/ru/pages/international_relations [in Russian].

31. Vakuum sylu: chto yzvestno o boiakh na hranytse Armenyy y Azerbaidzhana y kak eto povlyiaet na Karabakh. (2022). *BBC News*. 13. 09. <https://www.bbc.com/russian/news-62894247> [in Russian].

32. Vidnyanskyj, S.V. (2022). Ukraina — Yevropeyskyi Soiuz: novyi etap vzaiemovidnosyn v umovakh rosiisko-ukrainskoï viiny 2014–2022 rr. *Mižnarodni zv'ázki Ukraïni: naukovì poşuki i znahidki*, 31, 10–37 [in Ukrainian].

33. 44% derzhavnoho biudzhetu Kazakhstanu formyruet neftegazovoi sektor. *Forbes*. https://forbes.kz/process/energetics/44_gosudarstvennogo_byudjeta_kazahstana_formiruet_neftegazoviy_sektor [in Ukrainian].

Received: 29.05.2023. Approved: 28.09.2023. Published: 20.11.2023.